

NAGYGAZDÁK ÉS CSELÉDJEIK

Az ántivilágban a vagyongyarapításnak, az úgynevezett „szerzésnek” többféle módozatát ismerték nagyapáink.

Akadtt szerencsés, aki csak úgy belecsöppent a jómódba, ősi jusson örökölve azt, amit a tejbe apríthatott. Mások – közép- és nagybirtokosok – jórészt a részesek, napszámosok meg a béreseik veritékét használták föl birtokuk gyarapítására.

Egykori cselédek és azok maradékainak szája vallása nyomán tudunk hasukon spóroló „sírvaszari” gazdákról is – így mesélték róluk –, olyanokról, akik még a harmadik szomszéd tanyából is képesek voltak hazasietni a bajukra, nehogy az ürülékük kárba vesszen.

B. F.-nek, az adai földön élt parasztnábobnak gazdagságáról legendákat mesélnek, de – mindt mondják – maga nem kedvelte a hivalkodást. Volt ugyan szép, gazdaemberhez illő fekete ünneplő ruhája, de ő folyvást szakadozott, rongyos gúnyában járt, mint az olyan szegény, akinek még tetűje sincsen. Afféle úri csodabogárnak mondják, aki mindenben elütött a gazdatársaitól. Azok csészán vagy féderes kocsin, később a divatba jövő autón parádézta, ha a városba kellett menniök, B. uram meg madzaghámba fogva a lovait, trágyás szekéren poroszkált be Zentára, Adára vagy ahova köllött.

Mondják, amilyen volt ő maga, olyan volt a tanyája is. Vert falú, sárral betapasztott épület, híján minden dísznek, cicomának. A szabad kéményes konyhából nyíló gerendás szobában csak egy búbos kemence meg egy-két gyalulatlan deszkából összetákolt vacokágy állott, szőre vesztett lópokróccal leterítve. Tisztaszoba, benne ékes bútor, az ágyakon hímzett díszpárna vagy feltornyozott, finom tollal teli vánkoshégyek?! ... Ugyan! B. uram szerint mindez fölösleges rongyrázás lett volna.

A tanyaudvar is csupa ízék, trágyalé... A gaztetős istállón és a hosszú kukoricagórén kívül sehol egy melléképület. Csirke- vagy disznóól, nyári konyha, fészker s egyebek ... Minek az? A hasas disznók az udvaron magasodó trágyadombba vájtak, túrtak maguknak fészket, vagy a tanya mögötti szalmaboglyák tövében fiáltak le, és nevelték föl malacaikat.

B. F. a részeseit is legszívesebben csicsókán tartotta volna, ezért nem is mentek hozzá kosztra az emberek.

Egyszer az egyik munkása reggelizés közben odaszólt neki:

– F. bácsi! Egy kis tej is jó lenne a kinyér meg a hajma mellé...

– Ott van, öcsém a dézsába', a konyha előtt. Vegyé' belüle!

Odamegy a legény, belenéz a dézsába, hát fekete a teteje a döglött légytől.

– De hát ... Ez tele van légygel, B. bátyám!

– Baj is az! Hajtsd szét őket, oszt meríts egy kicsit lejjebbbrül! Én is úgy szoktam!

*

Egyszer beállított Völgypartra, az Engelmann tanyára. Úgy, mint szokott: nyútt ruhában, ócska tarisznyával a vállán.

Az úr kéregetőnek nézte, s kiszólt az ispánnak, hogy vessen neki valamit, s aztán küldje tovább Isten hírével. Kisvártatva belép az ispán Engelmann nagybirtokos szobájába:

– Tekintetes úr! Ez az ember nem koldus.

– Hanem?

– A B. F. Jött a hirdetésre, hogy meg akarja venni a birtokot. Annak az árát hozta a tarisznyában.

MEGDOLGOZOTT ÉRTE

A század elején az a csoda esett meg a kanizsai földeken, hogy egy tarcos kisgazdalegény százláncon nagygazdalányt kért meg – és kapott is feleségül. Világraszóló szenzáció volt ez akkor, különösen, hogy az újdonsült menyecske mindjárt hozta is a hozományt magával az új házhoz. Irigyleték is nagy szerencséjéért a legényt, akit az esküvő napjától kezdve azontúl csak „Jójárt” névvel illetett a falu szája.

A fáma szerint az esküvőt követő hajnalon arra ébred az új ember, hogy a felesége erősen noszogatja: ébredjen már föl, ne aludjon, hisz a gazdaság nem várhat.

– Miért keljek fel? – kérdezi indulatosan a gazda. – Tudja odakint mindenki a maga dógát, hát végezze!

– Ugyan, hé! Dógozni kő' mindenkinek. Neked is, hogy szerezzünk!

– De a tüve istenit! Hát nem tennap szereztem száz lánc fődét? MÉR dógozzak még máma is?

HÉTFŐI ÉBRESZTŐ

Nagyhatú gazda hírében állt még a századforduló előtt az öreg T. M., a nevezetes T. familia apja. Amolyan kultúriszonyban szenvedő, maradi gazdagparaszt volt, aki előtt csak száz láncon túl kezdődött az ember.

Egy téli vasárnap estén, amikor kevesebb volt a kinti munka a szálláson, két bérese elment a tanyai egylovasok báljára. De éjjél felé már jöttek is lóhalálban vissza, mert hajnali négykor itatniuk kellett.

Alig szunnyadtak meg a jászolban, ahova megvackoltak maguknak, máris jött Márton gazda, s öblös hangján költögette őket:

– Jóska, Jani, kejjetek föl! Nemsokára regge' lesz, hónapután meg mán szerda, oszt ezen a héten még semmit se csinátunk!

Ő NEM TEHETI

Csépelték a Pósa tanyán. A gazda afféle igyekvő, emberséges közép-paraszt, ilyenkor mindig kitett magáért: aranyszínű tyúkhúsleves, kakas-paprikás, bor meg sült tészta várta délben a részeseket.

Amint ott ülnek és esznek a munkások, átlátogat a tanyára a szomszéd Cs. L., a fukarságáról közismert kétszáz holdas nagygazda.

– Mí van itt, lakodalom? – kérdi elképedve a gazdag terítés láttán.

– Dehogysis, bátyám! Csak hát ... mivel az Isten bő termést adott, úgy gondótam, én se leszek mán szűkmarkú. Megdógoznak érte...

– Jaj, öcsém, tik könnyen csiná'hassátok ezt, nálatok két nap alatt e'végeznek! De én nem tehetem ám, mer' az én szerűmön két hétig is ott bűg a tüzesgép...

A' BIZONY MESSZE VAN ...

Régebben, még a századforduló idején, az esztendő utolsó napján volt a nagygazdáknál a kanász-, béres- és cselédfogadás, vagy ahogyan Zentán nevezték: az „öcsém-vásár”. („Hát öcsém, e'szegődnél-e hozzám?”) A gazdák és a cselédnekvalók ilyenkor valamelyik jelesebb kocsmába jöttek össze (Zentán ilyen volt a Hajduska-féle vendéglő), és itt zajlott le minden évben a meg-megismétlődő béresfogadás. Ezekben az összejöveteleken a többi pohos kiskirály között rendre megjelent R. J. Zenta környéki nagygazda is, s jelenléte csak emelte az embervásár tekintélyét.

Egy ízben a már felfogadott új béresrel szánkón indult ki a csantavéri földeken levő tanyájára. Zúzmarás, hideg téli nap volt. Az öreg elöl ült a subában, új bérese pedig vézna felöltőjében ott kotolt a szánkó aljába vetett szalmán. Vacogott szegény.

Híres soron túl, amikor már nem állhatta a deresztő hideget, didergő hangon megszólalt az árva:

- Gazduram, de messzi van a ken' tanyája!
R. uram önérzetét régen érte ekkora sértés.
– Micsoda?! – füstölgött magában. – Még hogy messze van ennek a koszos senkinek az ő tanyája?!
Meg se fordult, csak a szája sarkából vágta oda a béresnek:
– Neked van-e tanyád, öcsém?
– Nekem? Ugyan mér' kérdezi, amikor úgyis tuggya, hogy nincsen.
– No, látod ... A' van messze!!!

MI IS HÁT A SZEGÉNYSÉG?

Két legényfia volt az öreg Zsoldosnak, meg hatvan lánc földje.

Amikor az idősebb fiú megnősült, nem vált ki a családból, hanem az új asszonnyal otthon maradt továbbra is apja gazdaságában. Idő teltén azonban a menyecske, ki már ugyancsak ráunt arra, hogy folyton az anyósa oldalán cselédkedjen, addig rágta az ura fülét, amíg az meg nem emberelte magát, és ki nem makacsolta apjától a kisebb tanyát a 30 lánc földdel együtt.

Az öreg Zsoldos, aki világeletemben magának való, amolyan „kaparó” ember hírében állt, nem szívesen ugyan, de kénytelen volt engedni, s e szavakkal ruházta át a tanya meg a 30 lánc tulajdonjogát elsőszülött gyermekére:

– Ne, az anyád istenit! Itt van, oszt vigyen a fene! Maj' megtudod a saját zsírodon, hogy mi is az a szegénység!

ANNYIT LE A KERÉK, AMENNYIT FÖL

Azt tartották régen, hogy a szegény ember nem jut zöld ágra – hacsak föl nem akasztja magát. De azért már akkor is került szerencsés ember, aki szegénysorból emelkedett jómódba, csak az ilyen rendszerint el is bízta magát.

Egy ilyen fölkapaszkodott oromi gazdáról meséli a fáma, hogy amikor reggeliző napszámosai kukoricakenyeret ettek, rátartian megkérdezte tőlük:

– Osztán nem töri a szájpaddlástokat, hékások?

Évek múltán, a nagy gazdasági pangás idején a kevély gazdát is elérte a sorsa: elúszott a föld, s ő is ugyanolyan rongyongyúlt nincstelenné lett, amilyen annak előtte volt. Családjai elhaltak, egyedül élt, s öregségére csak kínlódott, mint a káposzta hús nélkül. Ekkor már ő is a napszámosok között ette a kukoricakenyeret, s csendes volt, miként bőjtben a mészárszék.

Egy közös reggeli alkalmával az egyik kukoricakenyérre született volt napszámosa nem kis kárörömmel megkérdezte:

– No, most nem töri ken'nek a száját a kukoricakinyér?

Halkan jött a szó a bajusz alól:

– Változik a gusztus, öcsém!

KI HOGYAN NÉZI?

Nem egy olyan nagygazda is ákadtt, aki a jó ételt nemcsak a munkásaitól, hanem még saját magától is sajnálta.

Egy ilyen savón hízott, keszeg, százláncoz gazda meglátta, hogy egy párholdas kisparasztnak a felesége bőven tesz zsírt a rántás alá a lábásba. Rokkonféle lévén, helyénvalónak tartotta, hogy tanácsot adjon a menyecskének:

– Ejnye, húgom, nem jó' csinálod ám!

– Miért, Jani bácsi?

– Nem köll olyan bőven bánni azzal a zsírral, hékám! Vedd csak ki a felit, azután még annak is a felit, osztán ami megmaradt, azzal főzzél! Nem köll olyan zsírfosónak lenni! Vagy nem tudod, hogy aki nem tud spórolni, maj' megtanul kóduni!?

Na, a szájra markos menyecske sem maradt adós a felelettel.

– Hajja, Jani bátyám, mind bolond ember az, aki szegínyen él, oszt gazdagon hal meg! Spóroljak a hasamon? Úgyse élünk örökké!

Aztán így adta vissza a kapott tanácsot:

– Ördög bújjon minden olyan sírva szariba, aki nem úgy él, ahogyan megengedhetné magának!

MEGADTA, MINT NAGYGAZDA A TARTOZÁST

Közismert jómódú, de fukar földművesről mesélték – ott gazdálkodott valamikor az adai földeken –, hogy nagygazda-szokás szerint a városban is volt egy üresen álló családi háza, bent Zentán.

Hogy a szárazkapu bejáratos gazdaporta ne álljon lakatlanul, a gazda beengedett egy magányos özvegyasszonyt, aki házpásztori minőségben lent a „kisházban”, azaz az alsó lakásban kapott szállást.

A szüle – afféle buzgó öregasszony – hogy kedvébe járjon a lakásadó-jának, elhatározta, mivel úgyis ünnep közeledik, no, meg eléggé el is volt az épület hanyagolva, tisztába teszi a házat: kimeszel. Vett meszet, beloltotta, vásárolt festéket is, s nagy kedvvel fogott hozzá a munkához, remélve persze, hogy a belátó gazda bőkezűen megfizeti neki a mész és a festék árát.

Pár nap múlva – piaci nap lévén – hazalátogatott a tanyáról a gazda, de – mint általában férfiak – ügyet se vetett a ház külsejére. Észre se vette a meszelést. Végül is az asszony volt kénytelen fölhívni rá a figyelmét, s egyben kérte tőle a festék meg a mész árát is.

– Micsoda? Hogy én fizessem ki?

– Hát-hát! – bizonygatta az asszony.

– Hm... – füstölgött magában a gazda, majd vállat vonva így szólt: – Nna, jól van. Hozza kee föl a fészert alól a sütőlapátot!

Az asszony el nem tudta képzelni, mit akar a gazda a forgalomból régen kivont sütőlapáttal. De azért csak odavitte neki.

Az meg fogta, nekiállt derekasan a petykén kimeszelt házfalnak, s kezdte túrni le róla lapáttal az új meszelést.

– Jaj, mit csinál? Jaj, ne, inkább ne fizessen semmit – veszíkölt az asszony. – Nem köll a píz! –, de a gazda csak tempósan túrta tovább a meszet a falról. Mikor aztán a ház végére érve befejezte a kiadós műveletet, falhoz állította a lapátot, végignézett a teljesítményén, s mérhetetlen gazdagóggal ennyit mondott:

– No, itt a píze! Összeszedheti ke' – ha tudja!

ÚRI STIKLIK

Bácska és vele a Tisze mente valamikor híres volt bőkezű és mulatós földbirtokosairól, azoknak napokig tartó, olykor hetekbe nyúló dínomdánomairól, viselt dolgairól.

Zentán és környékén ugyan nem annyira nagybirtokosok, mint inkább csak módosabb gazdák éltek, de mulatásban és virtuskodásban ők sem igen maradtak le a többiektől. A Tisza mentén is sok jó termőföld elúszott a trombita- és muzsikaszón annak idején ...

Egy ilyen mulatós nagygazda – még a századforduló előtt – kiment a piaci köpködőre, és az ott tíblábóló munkanélkülieket fölfogadta kaszálni. Előbb hazaugrasztotta őket a kaszáért, s aztán megparancsolta: kezdjék a kaszálást a városházánál, s hajtsák végig az utca mindkét oldalát egész ki az állomásig. Akkoriban még – 1896 előtt – nem volt aszfaltburkolat, jó gazos volt az utca, akadt hát mit kaszálniuk az embereknek. Dolog végeztével gazduram az egyik vendéglőben terítettett a napszámósoknak. Ehettek, ihattak, kibe mi és mennyi fért. Zene is szólt, folyt a bor, csakhogy ám a gazda minden ajtót és kijáratot lelakatoltatott, és reggelig ki nem mehetett senki, még ügyes-bajos dolgára sem.

KINEK LEHET MUZSIKÁLNI?

A hajdan élt mulatós és nótás kedvű K. G.-vel történt meg az alábbi história.

Már két nap óta húzatta, amikor egyszerre csak „ácsi”-t intve a zenészeknek, hazafelé indult. Kilépvé azonban az utcára, meggondolta magát, mert nem a háza iránt, hanem a város szíve: a Royal kávéház felé vette útját. Ott akarta folytatni a dáridózást.

Ahogy a Szent István kápolna előtt taszigálta a bor, éneket meg zenét hallott. Éppen májusi litániát tartottak odabent.

A mulatni szerető részeg nehezen tűri el, ha nem neki, hanem másnak húzzák, ezért hát K. is indulatosan kérdezte a kápolna ajtajában ücsörgő öreg koldusasszonytól:

– Ugye, hé, kinek muzsikálnak itt?

– A jó Istennek, tekintetes úr!

– No, annak lehet! – szelídült meg a nagygazdában az ágaskodó önérzet, s odábbimbolygott.

DRÁGA PAMPUSKA

Az egyik igen fősvény Zenta környéki nagygazda fia örökölte apja furka természetét, s ahol lehetett, ott rövidítette meg a munkásait. Szokása volt részt venni a cselédek és a részesek közös étkezésein, no persze csak mint szemlélő. Rendszerint földre terített zsákokon két sorban ülve

ettek az emberek, és a gazda ilyenkor le-föl sétálgatva figyelte: ki a pákosztos meg a nagybélű, falánk részes, hogy azt legközelebb már ne fogadja föl.

Mint mondják, igen hitvány kosztos tartotta az embereit. A reggeli szeparált tejből, sovány túróból, hagymából és kenyérből állott. Ha volt is szalonna, az is ledarabolva: minden munkásnak egy-egy darab.

Egy közös ebéd alkalmával, amikor az emberek már szemüket-szájukat törölték a sűrű bableves után, s már úgy látszott, hogy más nem lesz, ehol ni, hozza Julis, a szakácsnő a második fogást: egy óriási cseréptálat, tele pampuskával. Jó nagy darabok voltak, szalagosak. Fülíg szaladó nyájassággal biztatott mindenkit:

– Vegyenek, emberek! Vegyenek! Tik is, lányok! Ne sajnáljátok!

Még a gazda is kínálgatta:

– Csak fogyasszátok! Tinetek sütöttük.

Nem is szabódott a nép. Ki hármat, ki ötöt, Döme meg, a bő gyetrájú részes éppen tizennyolcat vágott be, s dicsekedve veregette magát köldöktájon:

– Gazduram, éppen egy körösztre való van odabent!

A gazda csak mosolygott, s láthatólag kedve tellett abban, milyen kapós lett Julis asszony fánkja.

Az idősebbeknek, akik már régebből is ismerték a gazdát, gyanús volt ez a bőkezűség, s mondták is, hogy azt az ideodáját, nincs itt rendben minden, emberek! – de a többiek nem hallgattak rájuk.

A napszámosok bérét szombat esténként olvasták le kinek-kinek a markába.

A hét végén a gazda is odaállt a pénztáros mellé, s a nyolcdináros napszámból mindenkitől levont bizonyos összeget a pampuska árának fejében, még hozzá egy dinárt darabjáért.

Az emberek szentségöltek, s bizonygatták, hogy nem így volt az egyezés, hanem úgy, hogy nyolc dinár kosztal együtt. Miért vonja hát le az úr a pampuska árát?

– Azért vonom le, mert ebédre jó, túró, zsíros bableves vót kenyérrrel. A pampuskára csak azt mondtuk: vegyetek. Tik vettetek, ettetek – hát most fizessétek is meg!

A TITOK

V. F. rendkívül fukar ... – de ne legyünk kegyeletsértőek! – ... szűkmarkú ember volt. Hiába volt fél határ az övé, az öreg nagygazda csak olyan ócska, nyűtt ruhában járt, vagy tán még annál is ekoszolódottab-

ban, mint a cselédei. Ócska szekerén csak egy rissz-rossz pokróccal letakart köteg zsúpszalma jelentette az úri kényelmet. Gazdatársai előtt mégis nagy volt a tekintélye, olyannyira, hogy még a helybéli Fogyasztási Szövetkezet elnökévé is megválasztották.

Ám az öreg még itt sem tagadta meg alaptermészetét.

Föltűnt a falubélijeinek, hogy F. bácsi a disznóvágáshoz a borsot sohasem a saját szövetkezetében vásárolta meg, hanem a piacon áruló mindenese kofaasszonyoktól vette. Földijeik sokáig nem tudták mire vélni ezt a következtelenséget, de hiába faggatták az öreget, az csak elengedte a kérdést a füle mellett.

Egyszer aztán az egyik disznótör oldottabb hangulatában, mikor már egy-két liter is lecsúszott a torkán, és kicsit elgyengült a bortól, maga az öreg beszélt ki a titkot.

A piacon a kofaasszonyok gyűszűvel mérték a szemes borsot, az ő szövetkezetében meg dekára adta a kereskedő. Az öreg – a több száz láncos nagygazda! – nem volt rest, és szemenként számolta össze, mikor kap többet: ha gyűszűvel veszi, vagy ha inkább dekára vásárolja saját boltjában.

– Így gyűttem osztán rája, hogy három szemmel járok jobban, ha a piacra megyek vásárolni. Bizony! – igazította útba hallgatóit V. F. bácsi.

KÉPVISELŐ A HÁLAADÁSON

Virilistáknak nevezték régebben azokat a nagygazda képviselőket, akik a legtöbb adót fizetők sorából kerültek ki, és akik vagyoni helyzetüknél fogva választás nélkül is tagjai lehettek a városi vagy községi képviselő-testületnek. Jellemző volt ezekre a képviselőkre, hogy szavazáskor nemigen adták voksukat semmire, mert akkor nekik is több adóval kellett volna hozzájárulniuk a költségekhez.

– Nem adunk! Nem adunk!! – ez volt a szavajárásuk mindig, valahányszor a polgármester a járdakövezés, artézikut-fúrás vagy tisztviselő-fölvétel címén kért pénzt, illetve felhatalmazást a képviselő-testülettől.

Kanizsán történt, hogy egy ilyen virilista képviselő is elment a templomba, szilveszterkor, a hálaadásra. Itt azonban – egy kissé kapatos lévén, meg hogy az ünnepek alatti kártyázás mián csak keveset pihent le – elnyomta a buzgóság. S amíg a többiek áhítatos lélekkel énekelték a hálaadó énekeket meg a szentek litániáját, és morzsolgatták a szent olvasót, addig a mi vi-

rilistánk buzgón fújta a kását. Csak akkor érzett föl, amikor a plébános úr – már a szószékről – e szavakkal fordult az egybegyűlt nyájhoz:

– Adjunk hálát, híveim, az Úristennek...

Félálomban, abban a hiszemben, hogy képviselőgyűlésen van, virilistánk a tőle megszokott vehemenciával így kiáltott föl:

– Nem adunk! Nem adunk!!